

REEL SOSYALİZMDE YÖNETİM SORUNU: 1930'LU VE 1960'LI YILLARDA SOVYETLER BİRLİĞİ DENEYİMİ*

Dr. Ali Somel

Ondokuz Mayıs Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Öz

Sosyalizmde yönetim sorunu, sınıfsız toplumu gerçekleştirmeyi hedefleyen siyasi örgütlenmelerin siyaset-yönetim ilişkileriyle ilgilidir. Marksizm, sınıflı toplumların gelişimini çözümlenerek sınıfsız toplumun siyasal olarak gerçekleştirilebileceğini öngörmüştür. Ancak Marksizm'in yapısalcı ve tarihselci yorumlanmasına bağlı olarak siyaset-yönetim ilişkisine farklı yaklaşımlar gelişmektedir. Bu yaklaşımlar sınıflar mücadelesine bakıştaki öznellik-nesnellik ilişkisiyle ilgilidir ve sosyalizmde yönetim sorunu tartışmasını etkilemiştir. 1871 Paris Komünü deneyiminde bürokrasinin ilgasıyla yönetim sorunu çözümlenirken 1917 Bolşevik Devrimi siyasi iktidar sorununu açığa çıkarmıştır. Parti siyaseti ile Sovyet yönetimi, sosyalist iktidarın iki ayağını oluşturmaktadır. Sovyetler Birliği deneyiminde, yönetimin toplumsallaşma sürecinde siyasi iktidar ile yönetsel organlar arasında nasıl bir ilişki kurulması gerektiği tartışılmıştır. 1930'lu yıllara Beş Yıllık Planlar ile 1936 Sovyet Anayasası, 1960'lı yıllara Liberman Reformları ve ademi merkezleşme tartışmaları damga vurmuştur. Siyaset-yönetim ilişkileri ilk dönem sanayileşme ve demokratikleşmede siyasi öncülüğe, ikinci dönem yönetsel örgütlenmelerde reforma dayanmaktadır. Bu iki dönem arasındaki fark, sosyalist iktidarın geçirdiği uluslararası reel politik evrelerle ilgili olduğu gibi sınıfsız topluma gidişte siyaset-yönetim ilişkilerine yöntemsel yaklaşımdan da kaynaklanmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Sosyalist Yönetim, Sovyetler Birliği, Planlama, Toplumsallaşma, Reform

The Problem of Administration in Real Socialism: The Experience of the Soviet Union During the 1930s and 1960s

Abstract

The problem of administration in socialism is related to the relations between politics and administration in political organizations that aimed at a classless society. Through analysis of the development of class societies, Marxism came to the conclusion that the classless society was politically feasible. However, structuralist and historicist interpretations of Marxism generated different approaches towards the relations between politics and administration. These approaches are related with the subjectivity-objectivity relation in the approach on class struggles and they have influenced the discussion on the problem of administration in socialism. While the experience of the 1871 Paris Commune solved the problem of administration by abolishing bureaucracy, the 1917 Bolshevik Revolution revealed the problem of political power. Party politics and Soviet administration were the two footings of socialist power. During the experience of the Soviet Union, the relation between political power and administrative organs in the process of socialization of administration was debated. The 1930s was marked by the discussions on the Five-Year Plan and the 1936 Soviet Constitution. Later, the discussions on the Liberman Reforms and decentralization marked the 1960s. In terms of the relations between politics and administration, the first period was based on political pioneering in industrialization and democratization while the second period was based on reforms in administrative organizations. The difference between the two periods is not only the result of the international real politics that the socialist power encountered, but also is due to the methodological approaches towards the relations between politics and administration during the transition to a classless society.

Keywords: Socialist Administration, Soviet Union, Planning, Socialization, Reform

* Makale geliş tarihi: 20.02.2016
Makale kabul tarihi: 04.04.2016

Reel Sosyalizmde Yönetim Sorunu: 1930’lu ve 1960’lı Yıllarda Sovyetler Birliği Deneyimi

Giriş

Sosyalizmde yönetim sorunu, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyeti ilga etmiş ve sınıfsız toplumu hedefleyen bir siyasal örgütlenmede yöneten-yönetilen çelişkisinin nasıl çözüleceğiyle ilgilenmiştir. Günümüz dünyasında sosyalist yönetim örneklerinin azlığı 20. yüzyılın bu alanda önemli bir deneyim bıraktığı gerçeğinin göz ardı edilmesine sebep olmamalıdır. İçinde yaşadığımız sistemin krizleri, sosyalist yönetimin yeniden incelenmesi ihtiyacını pekiştirmektedir. Türkiye’de bu alanda yapılmış derinlemesine çalışmalar sınırlı olsa da (Fişek, 1970a; Boratav, 1982) çeşitli güncel çalışmalar konuya dönük ilgiyi canlandırmaktadır (Öztürk, 2015; Fişek, 2016).

Sınıfsız toplumun Marksizm’e kadar bir siyasal ütopya olarak işlendiği bilinmektedir. Marksizm bu ütopyayı diyalektik tarihsel maddeci yöntemle “bilimselleştirmiş” ve “gerçekleştirilebilir” olduğunu göstermiştir. Bilimselliğin kendiliğindenlik ima etmesi Marksizm’in yapısalcı bir şekilde yorumlanmasından kaynaklanır ve sınıfsızlık fikrini idealizme kaydırır. Buna karşılık gerçekleştirme iradesine bağlı tarihselci yorum öznellik ve nesnellik arasında bağ kurarak sosyalizmde yönetim sorununu siyasal iktidar ve toplumsal örgütlenme ilişkileri üzerinden değerlendirmeye olanak tanır. Yönetim ile siyaset arasındaki diyalektik ilişkide ilki ikincisini, biçimsel olan özü, yapısal olan tarihsel olanı taşımakta, fakat onun tarafından dönüştürülmektedir.

Bu çalışmada, sınıfsız toplum hedefiyle yola çıkan ilk siyasal iktidar Sovyet iktidarı deneyiminde sosyalizmde yönetim sorununu tartışacağız. Sovyet iktidarı, işçi sınıfının ilk yönetim deneyimi olan Paris Komünü’nü sadece süre bakımından değil yönetsel olarak da aşmış, özel mülkiyetle birlikte bürokrasinin ilgasının ötesinde siyasal öncülük sorununu gündeme getirmiştir. Siyasal öncülük, ekonomik ve yönetsel örgütlenmenin toplumsallaşma süreci bakımından gerilimler barındırmaktadır. Sovyetler Birliği bu gerilimi 1930’larda ve 1960’larda farklı yaklaşımlarla çözmeye çalışmıştır.

Sovyetlerin hukuki biçimi ile siyasi iktidarın işlevsel olarak yönetim süreçlerinin neresinde konumlandığı bu iki dönemde farklıdır. Bu fark, siyaset-yönetim ilişkisine yönetsel yaklaşımla ilişkilidir. Çalışmamızda öncelikle bu farkı inceleyecek, ardından Sovyet deneyimini ele alacağız. 1930’larda

başlayan sanayileşme ve demokratikleşme tartışmasının 1960'lardaki reform tartışmasıyla nasıl bir kırılma yaşadığını saptayacağız. İki dönemin siyaset-yönetim ilişkileri bakımından yaklaşım farklılıklarını açığa çıkarmaya çalışacağız.

1. Marksizm'de Yönetim Sorunu

Marksizm'e göre toplumlar, maddi yaşamlarını yeniden üretmelerini sağlayan üretim araçları üzerindeki mülkiyet ve bu araçlara bağımlılık ilişkisine göre sınıflara bölünmüştür. Yönetim mekanizmaları toplumlar tarihinin en başından itibaren söz konusu sınıfsallığın damgasını taşımaktadır. Bu ilişki altyapı-üstyapı ilişkisi olarak kodlanmış ise de, her tür yapısallığı belirleyen sınıfların kendi aralarındaki mücadeledir. İnsanın kolektif emekle doğayı dönüştürme yeteneğinin ürünü olan yapılar katılaştığı zaman altyapı üstyapıyı belirlemekte, ancak söz konusu yetenek ile yapılar arası beliren çelişkiler belirli anlarda yeteneğin yapılar üzerinde çözücü veya altüst edici bir etki yaratmasına neden olmaktadır (Marx ve Engels, 1976: 3, 75). Bu çerçeveden yönetsellik "alttan" iktisadi etkiler, "üstten" siyasal etkilerle biçimlenmektedir.

Marksizm tarihin motorunu sınıflar mücadelesi olarak tanımlar, buna karşılık sınıflı toplumlar tarihi bir yapısal dönüşümler zincirinden ibaret görülemez. Böylesi bir yaklaşım siyaset ile yönetim arasındaki diyalektiği zedeleyecektir. Her sınıflı toplumun yönetsel bir yapısı vardır fakat bu yapılar sınıflar mücadelesinde olgunlaşan siyasal iradelerin müdahalesiyle değiştirilir. (Marx ve Engels, 2015: 8-10)

Sınıfsız toplum öngörüsü insanlık tarihinin sınıfsız başlangıcına dayanarak teorize edilmeye çalışıldığında bir tür idealizm hatasına dönüşebilmektedir. Örneğin komünal mülkiyet biçiminin orijinalliğini savunmak adına Slav toplumlarında görülen *mir* ve *zadruga* gibi ortak mülkiyet biçimlerinin insanlığın başlangıç çağlarından kalma kalıntılar olduğu ileri sürülmüş ancak daha sonra bu yapıların daha yakın dönemlerde ortaya çıktığı keşfedilmiştir. Bu yaklaşım feodal dönemin Altın Çağ efsanesindeki ahlâklı ilk insan imgesi yaratmasına benzetilerek "retrospektif ütopyacılık"la eleştirilmiştir (Schott, 1973: 73-74). Eleştiri, Marksizmin insanlık tarihi çözümlemesinin yapısalcı yorumlamasıyla ilgilidir.

Keza insanlığın sınıflar mücadelesine bağlı ilerlemesini teleolojik olarak varılması gereken noktaları birleştiren düz bir çizgi olarak görmek, ileri sıçramaları ve geri düşüşleri görmezden gelmeye sebep olmaktadır. Örneğin, Amerikalı antropolog Morgan'ın monarşiyi bir "sapma" olarak görmesi, bunu tarihsel gelişimde doğal bir uğrak olarak gören Maine tarafından "anakronizm" olarak eleştirilmiştir (Abeles, 1995: 48-49). Tarihselci bakış, sınıflar arasındaki siyasi mücadelenin yapıların gelişiminde oynadığı rolü bize göstermektedir.

Burjuvazi ile proletarya arasında verilen mücadele de ekonomik biçimler altında görülmekle birlikte esasında siyasi bir mücadeledir. Marx'a göre sadece bu iki sınıf toplumun bütününe bağlayan mutlak birer *siyasi* projeye sahiptirler; ara sınıflar siyaset alanında kesimsel çıkarlarını esas itibarıyla *yönetimi* etkilemek suretiyle gerçekleştirmeye çalışırlar (Marx, 1990: 138-139). Bu bakımdan sınıflar mücadelesinde siyasi iktidar, yönetsel mekanizmaları açacak yegane perspektiftir.

Burjuvazinin devrilmesi ve proletarya diktatörlüğünün kurulması yeni bir yönetsellik doğuracaktır. Tarihsel olarak devlet, ekonomik ve siyasi örgütlenme arasında kalan yönetselliğin kurumsallaşmış biçimidir. Sosyalist devleti *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*'nde tartışan Marx ve Engels, sosyal demokratların toplumdan bağımsız bir varlık gibi devleti ele almaları karşısında devletin topluma bütünüyle bağımlı bir organa dönüşmesi gerektiğini söylerler (Marx, 2002: 38).

Devletin topluma bağlı bir organa dönüşmesi, Eroğul (2002: 47-51)'un tasnifine göre devletin kendi çıkarına hizmet işlevinin toplum çıkarına hizmet işlevine bağlanmasıdır. Böylece yönetim toplumsallaşmış olmaktadır. Bu durum sosyalist yönetimin Paris Komünü aşamasıdır. Sınıfsız toplumda devletin egemen sınıfın çıkarına hizmet işlevi toplumun çıkarına hizmet işlevi içinde eriyecektir. Sosyalizme geçişte ise toplum çıkarına hizmet işlevi, egemen pozisyonundaki işçi sınıfının tarihsel çıkarı olan sınıfsız toplum hedefine hizmet işlevine bağlanmak zorundadır. Siyaset yönetim üzerinde böylece belirleyici olacaktır.

Sosyalizmde yönetim ile siyaset arasında doğrudan bakımdan uyumlu fakat eşzamanlı ilerlemeyebilen, dolayısıyla gerilimli bir ilişki vardır. Eşzamanlılık sorunun kaynağı, ekonomik ve siyasi örgütlenmenin toplumsallaşma süreçlerinin örtüşmemesidir. Fransız iktisatçı Charles Bettelheim nesnellüğün gelişimine bağlı uyumsuzluğun kaçınılmaz olduğunu "kronolojik dekalaj" kavramıyla ifade etmektedir (Bettelheim, 1973: 32-33). Buna karşılık Küba'da Sanayi Bakanlığı yapan "alaylı" iktisatçı Ernesto 'Che' Guevara özneliğin nesneliği aşabileceğini savunmuştur (Guevara, 1991: 23, 51, 79). Sosyalizme geçişte kamulaştırılmış üretim araçlarının planlanması altyapıyı dönüştürür, üstyapıda işçi sınıfı iktidarı sınıfsız topluma evriltecek özneliği örgütler. Mesele, yönetsel yapılar ile siyasal öncülük arasındaki gerilimin hangisi lehine çözüleceğidir.

Kökleri yapısalcılığa dayanan bir yaklaşım, sosyalist devletin toplumun ortak çıkarına hizmet işlevinin otomatik olarak egemen sınıfın tarihsel çıkarı olan sınıfsız topluma hizmet işlevini yerine getireceğini varsaymaktadır. Bu varsayım sınıfsız toplumu inşa edecek siyasal bağları erken çözüme riski taşır. Siyasi öncülüğün yönetsel yapıları aşması ve yönetsel dönüşümün

siyasetlesme riski doğurması Sovyetler deneyimi üzerinden incelenmelidir.

2. Yönetim Sorununda Siyasal Sıçrama: Bürokrasinin Aşılmasından İktidar Perspektifine

Marksizm'in teorik öngörülleri, Paris Komünü ile ilk defa deneyimlenmiştir. Weber (2006: 49-50)'in atanmış, yalnızca üstüne karşı sorumlu ve kalıcı bürokrasisi, Paris Komünü'nde halk nezdinde "seçimli, sorumlu ve geri çağrılabilir" bir kamu görevliliği tanımı getirilmesiyle gerçek anlamda ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Komüncüler, ellerinde hazır reçete bulunmamasına karşın yönetim sorununu çözmek üzere tüm memur maaşlarının işçi maaşlarına denkleştirilmesi, güçler ayrılığına son verilmesi ve doğrudan demokrasiye geçilmesi, profesyonel yöneticiliğin ilga edilerek toplumdaki kopukluğa son verilmesi, bürokrasinin aradan çıkmasıyla devletin topluma evrensel seçme ve seçilme hakkı ile yeniden bağlanması önlemlerini almışlardır (Fişek, 1970: 91-94).

Bir yandan Fransa'nın kalbinde burjuvazinin yaşadığı yenilgi, öte yanda Marx'ın da eleştirdiği gibi Komün'ün devrimi iktidarın cisimleştiği Versaille'a taşınmaması, her iki sınıfsal cephenin de acemiliğinin bir göstergesidir. Yine de benimsediği ilkelerle tarihsel bir değere sahip olan Komün, hiç şüphesiz 1917 Ekim Devrimi'nin iktidar perspektifine ilham vermiştir. Önemli olan, Marx'tan Lenin'e geçerken sosyalist devrim ve devlet tartışmasının yeni bir düzleme taşındığını gözden kaçırmamaktır.

Lenin'in sosyalist devrim ve devlet üzerine tahlilleri, Marx ve Engels'in yaşadığı döneme nazaran daha deneyimli bir burjuvaziye ve gelişkin bir kapitalizme dayanmaktadır. Lenin, bir yandan devlet hamiliğinde bir sosyalist gelişme öngören sosyal demokratlarla, diğer yandan devleti ve bürokrasiyi bugünden yarına ortadan kaldırmak isteyen anarşistlerle Marx ve Engels'in polemiklerinden çıkarsadığı ilkelerden hareketle bir çerçeve oluşturmaktadır.

Öncelikle sosyal demokrasinin *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*'nde ileri sürüldüğü gibi devleti bağımsız bir varlık olarak alması, sosyal demokrasinin kendisini bir devlet biçimi haline getirmektedir. Buna karşı Lenin yönetsel olarak "devlet"e karşı "komün"den yana olduklarını bu yüzden siyaseten komünistlerin önderliğine ihtiyaç duyulduğunu söylemektedir. İşçilerin sosyal demokrasinin etkisi altında olmaları veri alınmamalı, öznel-nesnel ayrımı yapılmalıdır (Lenin, 1993: 71-74).

Öte yandan anarşistlerin devletin yıkılması iddiası karşısında devletin sönmülmesi tarifine açıklık getirmektedir: "Proleter devrimle burjuva devleti ortadan kaldırılır", sosyalist devrimden sonra "proleter devletten ne kalmışsa"

söner. Dolayısıyla sönen burjuva devlet değildir, bir “yarı-devlet” olan proleter devlettir (Lenin, 1994: 25). Devrimden sonra burjuvazinin “özel baskı gücü” yerine “burjuvaziye karşı proletarya tarafından uygulanan bir ‘özel baskı gücü’nün (proletarya diktatoryası) geçmesi gerekir.” Bunlara ek olarak Lenin, demokrasiyi bir devlet biçimi olarak tarif etmekte ve devletin sönmesinin demokrasinin de sönmesi anlamına geleceğini söylemektedir. Devlet ancak “en tam demokrasi” aşamasına geldikten sonra sönecektir (Lenin, 1994: 26). Devlet ve demokrasi, siyasi ve ekonomik alandaki toplumsal örgütlenmelerin dolayımına ihtiyaç duymayacakları bir gelişkinlik seviyesine ulaşmalarına bağlıdır.

Lenin’e göre bürokrasinin aşılmasını kalıcılaştıracak olan işçi sınıfı örgütlenmesinin bir iktidar örgütlenmesine dönüşmesidir. Lenin’in esas katkısı “özne”ye dairdir (Malinin, 1979: 50, 52). İşçi sınıfının iktidarı fethetmesi ve sosyalizmi inşa etmesi, sınıfsız toplumun siyasi bir programla gerçekleşmesine bağlıdır, dolayısıyla işçi sınıfının örgütü siyasi parti olmalıdır. Parti, yönetsel mekanizmalar toplumsal örgütlenmelere devredilene kadar siyasi olarak öncülük edecektir. Parti ile devlet arasında geçişkenlik ve yönetsel yeteneklerin “fiilen” iki erkten hangisinde olduğu, toplumun iktisadi ve siyasi dönüşümünün motor gücü olma yeteneği üzerinden belirlenecektir. Toplumun bütün üyeleri ya da hiç olmazsa bunların büyük çoğunluğu devleti kendileri yönetmeyi öğrendiği, denetimi örgütlediği andan başlayarak, genel olarak her türlü yönetim zorunluluğu ortadan kalkmaya başlar (Lenin, 1994: 112). Böylece Paris Komünü’nden beri gündemde olan doğrudan demokrasiye geçişin daha karmaşık ve gelişkin bir formülü karşımıza çıkmaktadır.

Buna paralel olarak iktisadi alanda kamulaştırmayı takip eden süreç, toplumsallaşma olarak tarif edilmektedir. Devletleştirmeyle, üretim araçlarının entegrasyonunu *mümkün kılan* örgütlenme sağlanmıştır, fakat devletleştirmenin yarattığı bu olanağın değerlendirilmesi, yani entegrasyonun *gerçekleştirilmesi*, üretim sürecinin toplumsallaştırılmasına bağlıdır. Planlama, tam da kamulaştırmayı gerçek bir toplumsallaştırma haline getirmeye yarayan bir mekanizmadır (Bettelheim, 1973: 60-63):

“‘Toplumsallaştırmanın’ ön şartı: Devlet üretim araçları ve ürünlerin fiilî ve etkili tasarruf yeteneğine sahip olmalıdır. (...) Son kertede ‘soyut iktidar’ değil ‘somut yetenek’ önemlidir. Yetenek tarihsel gelişimin sonucudur. (...) Plânlama, üretimi güçlerin toplumsal ‘yönetimi’ olarak başlar, giderek bu güçler üzerinde toplumsal bir ‘egemenlik’ haline gelir.”

Piyasadaki sözleşme maliyetinin yatay ve dikey entegrasyon ile ortadan kaldırılması, iktisadi vektörler karmaşası karşısında bütünsel ekonominin sağladığı öngörü ve fiyat mekanizmasının doğurduğu eşitsiz gelişime karşı eşitleyici bir eşgüdüm sağlar. Özetle, eşitlenmenin üzerine bina edilecek üretim

üzerindeki toplumsal inisiyatif, siyasi alanda gelişecek inisiyatife paralel biçimde sınıflı toplumların yöneten-yönetilen sorununa son verecektir.

Sovyetler Birliği, işçi sınıfı mücadelesinin Paris Komünü'nden sonraki ilk ve en uzun iktidar deneyimidir. Rusya'da 1. Dünya Savaşı koşullarında gerçekleşen devrim, bürokrasinin dağıtılmasını açacak bir siyasal perspektifle gerçekleşmiş olsa da baştan öngörülemeden yönetim sorunlarıyla yüzleşmiştir. 72 yıllık deneyim içerisinde iktisadi alanda devletleştirmeden toplumsallaştırmaya geçiş, siyasi alanda iktidar örgütlenmesinin toplumsal örgütlenmelere dönüşümü ve sosyalist yönetim sorunun fay hatları olarak belirlemiştir.

3. Sovyet Yönetim Örgütlenmesinin Temelleri

Rusya'da 7 Kasım'da Petrograd Sovyeti, "işçi ve köylü devriminin zaferini" ilan ettikten sonra Kurucu Meclis'i oluşturmak üzere Bolşevikler ve Geçici Hükümet'e görev verdi. Bolşevikler, Kurucu Meclis'e bütün iktidarı Sovyetlere devretmesini dayatmak suretiyle asker ve işçi Sovyetlerini sosyalizme geçiş köprüsü olarak kullandılar (Carr, 2002: 110-113). Böylece Sovyet örgütlenmesi, Bolşevik iktidarın yönetim örgütlenmesindeki bel kemiği halini aldı.

1918'de hazırlanan ilk Sovyet Anayasası, ilk iki bölümünde tüm iktidarın Sovyetlere verildiğini ve üretim araçlarının özel mülkiyetinin ilga edildiğini açıklamasıyla proletarya diktatörlüğünün kuruluş beyannamesi niteliğindedir. Anayasa'nın 6. Bölümünde iktidarın yürütme organı Halk Komiserleri Konseyi olarak belirlenmiştir. Anayasa, kitlelerin kendiliğinden geliştirmiş oldukları gevşek ve gayri resmi Sovyet örgütlenmesini resmiyete kavuşturmuştur: 10., 11., 12. bölümlerde Sovyetlerin aşağıdan yukarıya, köy-bucak-ilçe-kent-il-bölge kongreleri üzerinden örgütlenmesi tanımlanmaktadır.

Öte yandan Anayasa'nın seçmenlikle ilgili 13. bölümünde, oy hakkını yalnızca "hayatını üretken ya da sosyal bakımdan yararlı bir emek harcıyarak kazananlara" ve askerlere, sakatlara tanımakta, ücretli işçi kullananlar, rantiyeler, kendi başına ticaret yapanlar, din adamları, devlet memurları ve eski polis ajanları bu haktan yoksun bırakılmaktadır (Carr, 2002: 124). İktidarın, devrimin gerçekleştiği topraklara henüz siyasi olarak güvenmediğinin işareti olan bu madde, partinin örgütsel zayıflığına da işaret etmektedir. Böylece parti, bir iktidar aygıtı olarak ortaya çıkmamış Sovyet örgütlenmesini negatif bir seçmecilikle koruma ve güçlendirme çabası içine girmektedir.

Liberallerin devlet ile toplumu karşı karşıya koyan yaklaşımı Sovyet Anayasası'nda reddedilmektedir. "Sovyet Anayasası anayasal güvence ya da devlete karşı vatandaşlık hakları diye bir şey tanıımıyordu. Bildirge klasik

anlamda bir haklar bildirgesi değil, ekonomik ve sosyal bir politikanın ilanıydı.” Bu anlamda “işçinin özgürlüğü devlete karşı değil devletin etkinliği sayesinde gerçekleşecekti” (Carr, 2002: 137).

Bir başka burjuva ilkesi olarak erkler ayrılığı konusunda Anayasa komisyonunda Adalet Halk Komiserliği sözcüsü Reisner şunları söylemektedir (Carr, 2002: 140):

“Sömürülenlerle sömürülenler arasında doğası gereği kaçınılmaz bir uzlaşma olan burjuva devlet dengeyi sağlamak ve iktidarı bölmek zorundadır... Rus sosyalist cumhuriyetinin, siyasi güçleri bölmekte ya da onlar arasında bir denge kurmakta hiçbir çıkarı yoktur çünkü Rus proletaryasının ve köylü kitlelerin egemenliği üzerine kurulmuştur. Bu siyasi güç tek bir amaç için, sosyalist düzenin inşasının gerçekleşmesi için çalışır. Bu kahramanca mücadele, iktidarın bölünmesini değil, tek bir merkezde yoğunlaşmasını ve birliğini gerektirir.”

Proletarya diktatörlüğü ve proleter demokrasinin ortak tarifi böylece ilk Sovyet Anayasası’nda yer alıyordu. Bu ilkeler 1918 Anayasası’nın hüküm sürdüğü yıllardaki iç savaş nedeniyle uygulanamadı. İç savaş kazanıldıktan sonra Anayasa yenilendi ve bu süreçte Sovyet ülkelerinin federatif birliği sağlandı. 1924 Anayasası’nın girişinde iç savaş yorgunluğu ile emperyalizm ve şovenizmin baskısı karşısında her Sovyet Cumhuriyeti’nin ekonomik kalkınma için birleşik bir Sovyet ülkesine ihtiyaç duyduğuna dikkat çekiliyordu.

1918 Anayasası’nda Tüm Rusya Merkez Yürütme Komitesi’nin (TRMYK) Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Federasyonu’nun en yüksek yasama, idare ve denetleme organı olduğu (41. madde) belirlenmişti. Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi ve TRMYK’nın yetkileri dahilinde, yargı sistemi ve yargı süreçlerini belirlemek de (49. madde, [n] fıkrası) yer almaktaydı. 1924 Anayasası’nda da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin yönetimi Federal Sovyet ve Milletler Sovyeti şeklinde iki kanaldan belirlenirken, bu iki kanalın ortak oluşturduğu Merkez Yürütme Komitesi Presidiumu, “SSCB’nin en yüksek yasama, yürütme ve idare organıdır” deniyordu.

Anayasa’da Sovyet organlarına tanınan yetkilere rağmen Bolşevik Parti proletarya içerisinde örgütlülüğünü yaygınlaştıran ve derinleştirene kadar, 1920’ler boyunca her düzeyden devlet görevlisini belirleme yetkisi kendisinde kalmıştır. Söz konusu örgütlenme hamlesinin ön koşulu olan sanayileşme ise, tam da 1924 Anayasası’nın kararlaştırdığı Sovyetlerin federatif birliği zemininde Beş Yıllık Planlar ile gerçekleştirilmiştir.

İlk Planlarda işgücünün gerekli teknik bilgiye sahip olmaması nedeniyle çok sayıda makinenin tahrip olduğu bilinmektedir. Bu nedenle işletmeler, günlük denetim için gerekli uzmanlık isteyen servislerin miktarını artırmışlardır (Küçük, 1975: 164). Tahmin edileceği gibi bu dönemki işletme düzeyi, ekonomik örgütlenmede katı bir denetim yapısına gereksinim duymuştur. Öte

yandan teknik anlamdaki denetim süreçlerine yönetim mekanizmalarının işçileştirilmesi eşlik etmektedir. Birinci Planla nitelikli işçi sayısında ciddi bir artış ve yönetici kesim içinde işçi kökenli kadroların artırılması sağlanmıştır. Nitekim 1930'ların planlamasında mekanizasyon belirlenimli ekonomik örgütlenme, üreticiler nezdinde yaratılmaya çalışılan bilinçle kalıcılaştırmıştır (Birdal, 2006: 53). Bunun birbirine paralel bir ayağı ekonomik örgütlenmeye diğer ayağı siyasi örgütlenmeye dayanmaktadır.

4. 1930'larda Yönetim Sorununa Yaklaşım: Sanayileşme ve Demokratikleşmede Siyasal Öncülük

1920'lerin sonuna gelindiğinde Parti üyeleri içerisinde çoğunluğu işçiler almış, işçi sınıfı içerisinde de Parti üyesi olanların oranı yükselmişti. 1930'ların ortalarından itibaren de üretimin teknik niteliğini artırma eğilimleri üretimin örgütlenmesinde niteliği artırma arayışlarını tetiklemiş ve 1930'lara planlamayla birlikte damgasını vuran Stahanov hareketi ortaya çıkmıştır.

Mayıs 1935'te Stahanov hareketinin patlamasından üç ay kadar önce, Kremlin'de Kızıl Ordu Akademisi'nden mezun olanlar için yapılan toplantıda Stalin'in şu sözleri, kendiliğinden ortaya çıkan hareketin zeminini oluşturan siyasi perspektif konusunda fikir vermektedir (Küçük, 1975: 246-247):

“Eskiden, ‘teknik (teknoloji) her şeyi çözer’ diyorduk. Bu slogan, teknolojik alanda açlığı ortadan kaldırmada ve bütün faaliyet alanlarında, halkımızı birinci sınıf tekniklerle donatmak için en geniş teknolojik temeli yaratmada bize yardımcı oldu. Bu çok güzel. Fakat yeterli olmaktan çok uzak... Ona sahip insanlardan yoksun teknoloji ölüdür. Başında ona sahip insanların bulunduğu teknoloji harikalar yaratabilir ve yaratmalıdır. Bu yüzden bizim teknik alanda kıtlık çektiğimiz geçmiş dönemleri yansıtan eski ‘teknik her şeyi çözer’ sloganı, şimdi yeni sloganla, ‘kadrolar her şeyi çözer’ sloganı ile değişmek durumundadır. Şimdi yeni olan budur.”

İşçi takımlarının, atölye ve fabrikaların kendileri için konmuş hedefleri aşma yarışında Stahanov isimli bir işçinin gösterdiği öncülük harekete ismini vermiştir. Bu yarış tekniğin kullanımında basit bir efor değil yaratıcılık gerektirmektedir. Stahanov hareketi, teknik bir yeniliğe değil, tekniği özümsemiş işçiye üretim sürecinde inisiyatif verilmesine dayanmaktadır. Ücret makası ve parça başına alınan bonuslar, işçileri yaptıkları işi sahiplenmeleri ve üzerine kafa yormalarını sağlamak üzere bir özendirici olarak kullanılmıştır. Nitekim Stahanov hareketi ile işyerinde makine ve işgücü istihdamı üzerine işçilerin söz sahipliği gelişmiştir. Yönetim mekanizmasının muhalefetini göğüslemek zorunda kalan hareket siyasi iktidar tarafından desteklenmiştir

(McGill, 1944: 232).

Dikkat çekici olan, bu sürecin işçiler öncülüğünde yönetici devlet-parti mekanizmasını dönüşmeye zorlamasıdır. Parti, ekonomi yönetimi üzerindeki doğrudan denetim işlevlerinden çekilmekte ve siyasi-ideolojik öncülük işleviyle daha yetkin olarak donatılmaktadır (Birdal, 2006: 61).

Doğal olarak bu sonuç 1930'lu yıllarda Stalin'in yeni Anayasa ve seçim sistemi projesi ile bütünleşmekte ve anlam kazanmaktadır. Böylece bir yandan toplum siyasallaştırılarak, diğer yandan işçilerin inisiyatif geliştirmesinin önü açılarak yönetsel mekanizmalar tali hale getirilmektedir. Siyasi iktidar doğrudan değil toplumsal örgütlenmeler dolayısıyla devleti yönetir hale gelmekte, daha doğrusu sosyalist bir siyasi perspektifle yönetme yeteneğini topluma aşılacaktır.

Stahanov hareketinin ortaya çıktığı yılın ertesinde, 1936'da bir Amerikalı gazeteciyle yaptığı röportajda Stalin, tüm seçimlerin gizli oy ile gerçekleşeceğini ilan etti. Tüm Sovyetlerin temsilciler değil, bizzat yurttaşlar tarafından seçileceğini duyurduğu beyanatında Stalin serbest seçim yapılacağını şu sözlerle ifade etmektedir (Furr, 2005: 5):

“Ülkemizde kötü işleyen kurumların sayısı az değildir. Şu ya da bu yerel idarenin emekçilerin hem çeşitlenen hem de artmakta olan gereksinimlerine yanıt veremediği görülür. (...) Yeni seçim sistemimiz tüm kurumlara ve örgütlenmelere çeki düzen verecek ve onları faaliyetlerini iyileştirmeye sevk edecektir. SSCB'de evrensel, eşit, doğrudan ve gizli oylama, kötü işleyen idareleri halkın kamçılmasını sağlayacaktır. (...) Adaylar yalnızca Komünist Parti değil, her tür parti dışı toplumsal örgütlenme tarafından da belirlenebilecek. Bunlardan bizde yüzlercesi var. (...) İşçiler, köylüler, aydınlar. Her bir kesim sahip olabileceği özel çıkarları çok sayıdaki toplumsal örgütlenmeler aracılığıyla dile getirebilir.”

Bu kampanya ile Stalin ve onu destekleyen parti kadroları amaçlarını “Komünist Parti'yi Sovyetler Birliği'ni *doğrudan* yönetir vaziyetten çıkarmak” olarak tarif etmişlerdir. Böylesi bir değişiklik, temelden bir yeniden düzenlemeyi gerektirmektedir. Bu çerçevede yeni bir Sovyet Anayasası'nın oluşturulması hazırlıklarına girişilmiştir.

1918 ve 1924 Anayasalarından farklı olarak 1936 Anayasası'nda SSCB'nin tek yasama organının Yüksek Sovyet olduğu (59. madde) ve en üst yürütme organının Halk Komiserleri Konseyi olduğu (60. madde) belirtilmektedir. Böylece Anayasa'ya göre yasama ve yürütme organlarının ayrıldığı anlaşılmaktadır. Ne var ki buradaki ayrılık burjuva devletindeki gibi siyaset ve yönetim arasındaki bir işbölümü değil, yönetim mekanizması tabandan başlanarak toplumsal örgütlenmeler içerisinde eritilirken siyasetin yönetim pratiğini doğrudan belirleyen bir dinamik alan haline getirilmesidir.

Bunu, Anayasa'dan gerçekte ne murat edildiğini anlatan 126. Maddesinden anlıyoruz (1936 Sovyetler Birliği Anayasası):

“Emekçi halkın çıkarları uyarınca halk kitlelerinin örgütsel inisiyatif ve siyasi katılımını artırmak amacıyla, SSCB yurttaşlarının toplumsal örgütlenmelere -sendikalara, kooperatiflere, gençlik, spor ve savunma örgütlenmelerine, kültürel, teknik ve bilimsel derneklere- katılma hakları ve işçi sınıfı ve diğer emekçiler içerisindeki en faal ve siyasi olarak en bilinçli yurttaşların sosyalist sistemin geliştirilmesi ve güçlendirilmesi mücadelesinde işçi sınıfının öncüsü ve hem devlet hem de toplumsal tüm örgütlenmelerin öncü çekirdeği olan Sovyetler Birliği (Bolşevik) Komünist Partisi'ne katılma hakkını temin edilmektedir.”

Önceki Anayasalarda böyle bir madde olmadığı gibi partinin adı bile geçmemektedir. Yeni Anayasa, devlet idaresinin kendiliğinden işler hale gelmesinin arka planında partinin öncülüğüne dayanan güçlü bir toplumsal örgütlenme, inisiyatif kazanma ve siyasi katılım alanı yaratmaya odaklanmıştır. Anayasa'nın şekillenmesinde önemli bir rol oynayan Stalin, Parti'nin toplumu doğrudan denetlemekten azade edildiği zaman toplumun siyasi ve ideolojik eğitimi ve kadroların seçimiyle sınırlı bir rol oynayacağı kanaatine sahiptir (Furr, 2005: 7).

1936 Anayasası'nda ilk defa Kızıl Ordu mensuplarına tüm diğer Sovyet yurttaşları gibi seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır (138. madde). Bu maddeyi devletin tüm organları ve kademeleriyle siyasetin içine gömülmesi politikasının bir parçası olarak anlamlandırmak mümkündür. Ayrıca 1924 Anayasası'ndan farklı olarak her vekilin seçmenlerine düzenli olarak yürüttüğü faaliyetler hakkında bilgi vermesi ve seçmenleri her an kendisini görevden alabilmeleri Anayasal sorumluluk içine alınmıştır (142. madde).

Stalin'in serbest seçim önerisi ise farklı Sovyet Cumhuriyetlerinden Komünist Partilerin Merkez Komiteleri, bölgesel, oblast, kent ve alan komitelerinden oluşan birinci sekreterler tarafından oluşturulan “geniş önderlik” tarafından tehlikeli bulunarak onaylanmamıştır. Yeni sistem, birinci sekreterlerin otomatik olarak Sovyet delegesi olma ve öteki delegeleri seçebilme yetkisini ellerinden alıyordu. Böylece seçimler, faaliyetlere bağlı bir referandum olarak işleyecek, “parti üyeleri arasında yolsuzluk, otoriterlik gibi zaafın ortaya döküleceği ve kaybedenlerin kötü komünistler olarak görevlerinden alınmalarına yol açacak” bir kampanya olacaktı (Furr, 2005: 8). Yönetimsel başarısızlık siyasal başarısızlığın göstergesi kabul edilmektedir. Dolayısıyla yeni mücadele koşullarına ayak uyduramayan Parti ve devlet yöneticilerinin bu seçimle birlikte siyasi-örgütsel görevlerinden de düşmeleri söz konusu olacaktır.

Tam da bu dönemde Sovyetlerin üst düzey görevlileri arasında Sovyet iktidarına karşı Nazi Almanya'sı ile işbirliği içinde olan örgütlenmelerin ortaya

çıkmasıyla, Aralık 1937’de gerçekleşen seçimlere hazırlık dönemindeki Büyük Tasfiye toplumu terörize etmiş ve Stalin’in öngördüğü gibi serbest seçim yapılma olanağı ortadan kalkmıştır. Anayasa’da her tür örgütlenmenin aday gösterme hakkından söz edilse de (141. madde) partililerin partili olmayanları da kattıkları listelerin oylanması usulüyle seçime gidilmiştir.

Tarihsel süreç açısından da bu iki dalganın yükseliş ve düşüşü arasındaki paralellik göze çarpmaktadır. 1935-1937, Stahanovcu hareket ve parti içinde dönüşümün paralel olarak geliştiği dönemdir. 1937-1938’le birlikte ise Stalin’in hatalı bir hesap sonucu seçimlerin gerçekleşmesi karşılığında verdiği bir taviz olduğu tahmin edilen Büyük Tasfiye, Stahanov hareketinin düşüşüne eşlik etmiştir.

5. 1960’lı Yıllarda Yönetim Sorununa Yaklaşım: Ekonomide Liberalleşme ve Ademi Merkezileşme Reformları

2. Dünya Savaşı koşullarından Sovyetler Birliği muzaffer bir ülke ve Sovyet halkı kahraman bir halk olarak çıkmıştır. Bu dönemde Doğu Avrupa’da Halk Demokrasileri, faşizme karşı partizan savaşı yürüten ülkelerdeki komünistlerin ülkelerini faşizme teslim eden burjuva sınıfları karşısında siyasi iktidarı almaları ile kurulmuştur. Böylece Sovyet devletinin işlevleri, sosyalist yönelimli komşu ülkelerle etkileşim içerisinde yeniden yapılanır hale gelmiştir.

1950’lerin ortasında “yeni ekonomi teorilerinin hazırlanmasına” önderlik eden Oskar Lange’nin kurduğu Polonya okulunun sosyalizme fiyat mekanizmasını aşılama tezleri, Çekoslovakya’da Ota Šik ve Sovyetler Birliği’nde Liberman tarafından popülerleştirildi, Yugoslavya’nın özyönetimciliği ile özgünleştirildi. Bu sürecin ürünü olan “piyasa sosyalizmi” literatürü, sosyalizme geçiş sürecinin Sovyetlerin 1930’lardaki yaklaşımından farklı olarak planlama ile piyasanın dengelenmesi, siyasetin teknisizmin belirlenimi altında girmesinin teorize edilmesidir (Boratav, 1982; Carlo, 1985: 135; Tablada, 1996: 91).

Lange, planlamanın teknik bir süreç olduğunu ve devletin sınıfsal karakterine göre değişmeyecek bir sorunsal olduğunu söylemekteydi. Buna göre arz-talep dengesi ve tüketicilerin taleplerinin karşılanması için fiyat mekanizmasının planlama içerisine yerleştirilmesi gerekmektedir. Planlama örgütünün bir piyasa mekanizması olarak işletilmesi ve işletmeler arasında serbest rekabete izin verilmesi Lange tarafından ilkesel olarak savunulmaktadır (Lange, 1956).

Bu tezler Sovyetler Birliği’nde Evsei Liberman’ın 1962’de Pravda’da yayınladığı makale ile tartışılmaya başlanmıştır. Tartışmada 1930’ların

Stahanovculuğa dayalı siyasi öncülük yaklaşımına bir tepki olduğu saptanmaktadır (Fişek, 2016: 185). Liberman kişisel özendiricilere ağırlık verilerek ve işletme düzeyinde maliyet muhasebesi sistemiyle “idari aygıtın sadeleştirilmesi ve iyileştirilmesi ve planlama yöntemlerinin basitleştirilmesinin” sağlanacağını ileri sürmektedir. İşletmenin kısıtları daha fazla inisiyatif ve özerklik verilerek aşılabacaktır (Liberman, 1966a: 3, 7).

Liberman'ın kullandığı kavramlar ile Stalin döneminde kullanılanlar arasındaki ortaklık, yönetim örgütlenmesi konusunda paralel görüşlere sahip oldukları izlenimi doğurmaktadır. Liberman bir yerde Stalin'e göndermede de bulunmaktadır: “Stalin, maliyet muhasebesinin personele tutumlu olmayı öğrettiğini söylemiştir. İşletme yönetimi, maliyet azaltmanın maddi olarak kazançlı olduğu bir sistem oluşturmalıdır” (Liberman, 1966a: 10). Ne var ki Stalin döneminde özendiriciler işçi sınıfında siyasal öncülük yapacak bir *kadro* kuşağı yaratmaya odaklanmış ve üretim örgütlenmesinde inisiyatif bu kadrolara verilmiştir. Liberman ise maliyet muhasebesi tekniğinin meziyetlerinden hareketle *işletme* düzeyine inisiyatif aktarma noktasına varmaktadır.

Liberman, görüşlerini Sovyet geleneğinde temellendirmeye çalışırken özendiricilik sistemini Lenin'e atıfta bulunarak savunmaktadır: “Lenin, komünler arası ekonomik faaliyetlerin karşılaştırılması (...) ve ileri düzeydeki komünlerin derhal ödüllendirilmesini (çalışma saatlerinin kısılması, emeklerinin karşılığının ödenmesi ve daha fazla kültürel ve estetik değer kazanmalarının sağlanmasını) savunmuştur” (Liberman, 1966b: 42). Ancak burada Lenin maddi ile manevi özendiriciler arasındaki nitel farka işaret etmektedir. Sınai atılım döneminde işçilerin inisiyatif kazanmaya ve yetenek edinmeye özendirilmesi gibi nihai maksadı “kendisi için sınıf” yaratmak olan pratik araçlar teorize edilmektedir. Devamında “işletme personelinin kişisel maddi çıkarlarını ilerleten” uzun vadeli normlar geliştirilmesini savunan Liberman, “kişisel maddi çıkar” ile Lenin'in vurguladığı “emeğin karşılığı kriterleri” arasındaki nitel farkları göz ardı etmektedir (Liberman, 1966b: 44-45). Böylece yönetselliğin öne çıkarılmasıyla ekonominin piyasa kriterlerini içerecek şekilde planlanmasına kapı aralanmaktadır.

İşletme tarafından tasarlanan üretim maliyet ve kârlarının ulusal plan ve bütçenin belirlenmesini sağlayan unsurlar olarak alınmasını savunan Liberman, işletme endekslerini merkezi olarak hesaplamak yerine plan ademi merkezileştirildikçe, planın kilit unsurlarına daha fazla odaklanılabileceğini ileri sürmektedir (Liberman, 1966a: 18). Hatta buradan hareketle şu öneriyi getirmektedir: “Kârlılık da pekala işletmelerce beş yıllık planlanabilir” (Liberman, 1966b: 32). Demek ki, üretim maliyeti olarak merkezi bütçe talebi kapsamında ele alınmak yerine işletmenin kendi tasarruf hanesinden bir fon yaratılarak, burada plandan ayrı ve kârlılığa bağlı bir muhasebe tutulması ve maddi özendiricilerin buradan verilmesi söz konusudur. Toplumsal önceliklere

göre kimi sektörlerde izlenen planlanmış zarar politikalarının önünü kesecek olan bu yöntemin, işçiler nezdinde bütünlüklü bir kalkınma algısını deforme edeceği açıktır.

Liberman modeli özellikle “kazanç” kavramıyla “180 derecelik bir dönüşü” ifade etmektedir. Sovyetlerin geleneksel planlı sisteminde kazanç, yalnızca bir muhasebe kategorisiydi, giderler ile gelirler arasındaki farkı ifade ederdi. İşletmenin performans ölçüsü ya da bölüşümde hakim ölçüt değildi. Eski modelde yaratılan artı-ürün, işletme yedeği olarak ayrılan küçük bir bölüm dışında tüm ekonomiye dahil oluyordu (Carlo, 1985: 156). Hatırlanacağı üzere gelir dağılımındaki bu basit önceliklendirme sistemi, henüz planlama sisteminden evvel Marx tarafından *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*¹’nde kaleme alınmıştı.

Liberman tezlerini önceleyen ademi merkezileşme uygulamaları ise Huruşçov ile birlikte başlamıştır. İşçinin işletmeyle olan bağı, “işgücünün akışı emek piyasasının zorunlu şartlarından biridir” denilerek 1956’de kaldırılmıştır. 1957’de Huruşçov’un ademi merkezileşme reformları, merkezi hükümetteki bakanlara ait bir dizi yetkinin (en yüksek işletme yöneticisini atama, görevden alma, üretimi kontrol hakkı) özel olarak kurulan bölgesel organa devredilmesini içermektedir. Böylece merkezi düzeyde tek tek endüstri dallarıyla ilgili bakanlıklar bu organların kurulmasıyla hemen hemen tümüyle kaldırılmıştır¹ (Carlo, 1985: 153).

1965 yılında Başbakan Kosigin’in önerisi üzerine Liberman’ın görüşlerine büyük bölümüyle uyan, geniş kapsamlı reform yasaları çıkarıldı. Ademi merkezileşme, yalnızca üretimin yönetimiyle sınırlı olan 1957 reformlarının tersine gerçekte bizzat üretim ve bölüşüm süreciyle ilgiliydi ve bu nedenle “siyasal açıdan çok daha köklü sonuçlar getirdi”: Karar yetkisi basit bir şekilde merkezi devlet organından yerel organa aktarılmadı, fakat kısmen doğrudan üretim birimine –yani işletme yöneticisine- devredildi. “İşletme yöneticilerine, özellikle işletmede çalışanların tümünün sayısını belirlemek, çalışma temposunu sağlamak ve ücretlerin işletme içi bölüşümü ile kademelendirilmesi gibi dikkat çekici yeni iktidar yetkileri verildi.” 1958’de işyerlerini seçme özgürlüğü kazanan işçilerden yaratılan emek piyasası, işyeri yöneticisinin çalışacak kişi sayısını da belirleme yetkisi elde etmesiyle işsizliği yapısal bir sorun olarak bünyesinde taşımaya başladı (Carlo, 1985: 158-161).

Ne var ki bu dönem tartışmasız değildir. Liberman’ın fiyatların yalnız

1 ‘Buzların Çözülüşü’ olarak nitelendirilen dönemde bu reformların tarıma açılmamış arazilere dönük Bakir Topraklar Projesi’yle (Tselina) ilişkisi vardır. Yönetimsel yetki merkezi sanayi kolları yerine yerel tarımsal üretim alanlarına göre belirlenmiştir (Kozlov, Gilburd, 2013: 293).

piyasa mekanizması üzerinden düzenlenmesi talebini Sovyet plancısı Sitnin, kapitalizmin anarşisine geri dönüşü ifade ettiği için reddettiğini ilan etmektedir (Churchward, 1961: 410, Carlo, 1985: 168). Ancak bu seslerin Sovyet halkı açısından önemli bir deneyimi ifade eden 1930'ların siyaset-yönetim ilişkisini sağlıklı bir düzlemde yeniden tartışmaya ve üretmeye ne kadar yettiği belirsizdir.

Bu noktada ilginç olan, ekonomik örgütlenme alanında yaşanan liberalleşmeye, siyasi alanda “sosyalizmden komünizme geçiş” sloganıyla devlet işlevlerinin toplumsal örgütlenmelere devredilmesinin eşlik etmesidir. Liberman'ın benimsenen çıkışından hemen önce 1959 Ocak-Şubat aylarında gerçekleşen 21. Kongre'de Huruşçov ve Suslov, sosyalizm ve komünizm arasında geçişkenlik olduğunu, devletin sönmemesinin sosyalist devletin komünist özyönetime dönüşümüyle gerçekleşeceği görüşünü öne çıkarmışlardır. Huruşçov, devletin kimi işlevlerinin toplumsal örgütlenmelere devretmesinin bunun bir işareti olduğunu ifade etmekte ve sağlık hizmetlerinin sendikalara devredilmesini, kültür fizik faaliyetlerini yürütme işini Gönüllü Spor Örgütlenmesi'nin devletten devralmasını örnek göstermektedir. Huruşçov bunu halk katılımını artıran bir süreç olarak değerlendirmektedir (Churchward, 1961: 411). Hem yatay hem dikey bir yetki ve sorumluluk devri söz konusudur.

Gerçekten de 1954'ten itibaren devlet işlevlerinde bir sadeleşme yaşanmıştır. 1957'den itibaren devlet birçok işlevini toplumsal örgütlenmelere devretmiştir. 1957'de Merkez Komite Plenumu'nda alınan işletmelerin sendikalar tarafından denetlenmesi kararı, 1958 yazına kadar hayata geçmiştir. Dikkat çekici olan sendikaların bu dönemde yürütme işlevinin yanında işyeri uyuşmazlıklarını çözmek konusunda bir yargı işlevi de üstlenmesidir (Churchward, 1961: 415-416). Buradan erkler birliği ilkesinin ademi merkezileştirildiği görülmektedir.

Peki ekonomik alanda fiyat mekanizması ve işletme kârı öne çıkarılırken siyasi alanda toplumsal örgütlenmelerin inisiyatif kazanması nasıl bir sonuç doğuracaktır?

Sorun salt merkezileşme/ademi merkezileşme olarak alındığında, siyasi ve ekonomik alandaki yönetim örgütlenmesi tutarlı bir biçimde yeniden yapılandırılıyor gözükmektedir. Oysa sorun 1930'larda dünya kapitalizmine meydan okuyan siyasal atılımından farklı olarak 1960'ların detant politikasıyla yönetsel istikrara odaklı bir durağanlığın almasıdır. Sovyet toplumu emperyalist kuşatmaya karşı siyasi mücadele başlıklarını geri çekerek yönetsel bir kendine yeterliliği öne çıkarmaktadır. Mesele, yine devletin uzantısı olan birtakım aygıtların mı yoksa gerçekten toplumsal örgütlenmelerin mi devreye girdiği sorusu etrafından tartışıldığı sürece (Churchward, 1961: 416), toplumsal örgütlenmelerin gereksindikleri siyasi nitelik tartışma dışı bırakılmıştır.

Söz konusu niteliğin yitirildiğinin en temel göstergesi, Sovyet akademisinde tarihsel maddeciliğin aleyhine Batılı sosyal bilimlerden ampirik çalışmaların kopyalanması, önem kazanması ve bilimsel yaklaşımda yaşanan eksen kaymasıdır. Bunun bir yönetim sorunu olarak ortaya çıkması ise bu çalışmaların doğrudan Parti tarafından başlatılmasından bellidir (Miller, 1971: 252).

6. Sovyetler Birliği'nde Yönetim Sorununun Temelleri

Sovyetler Birliği'nde yönetim örgütlenmesi üç kanal üzerinden ilerliyordu: Komünist Parti örgütlenmesi – Devlet örgütlenmesi – Sovyet örgütlenmesi. Sovyetler de kendi içinde cumhuriyet ve birlik örgütlenmeleri olarak ayrıştıyordu. İkincisini ilkinden ayıran, 1924 Anayasası'nda tarif edildiği gibi merkezi ve cumhuriyetler arası bir federatif hükümet olmasıydı. Bunun her bir Sovyet cumhuriyeti gibi altında derin bir hiyerarşik örgütlenme mevcut değildi. Buna karşılık cumhuriyetler düzeyinde Sovyet örgütleri, 1918 Anayasası'nda söz edildiği şekilde toplumun doğrudan kendi temsilcilerini seçebildiği ve siyasi sorunlarını tartışabildiği düzeye kadar iniyordu. Birlik bakanlıkları yalnızca merkez hükümete, cumhuriyetlerin bakanlıkları hem kendi cumhuriyetlerinin hükümetine hem de merkez hükümete bağlıydılar (Fainsod, 1949: 689).

Devlet örgütlerinin esas eşgüdüm sağladığı ikili yapı ise Parti eksenini ile Sovyetler eksenini idi. Örnek olarak devletin en kritik aygıtlardan birini oluşturan planlama örgütü Gosplan, şube müdürlüklerinin bazı görevlerde yönetsel kısıtlar karşısında pratik çözümler üretilmesi için partiye müracaat etmelerini sağlıyordu. Özellikle savaş döneminde sanayinin cephe gerisine taşınması ve düşman ordularından kurtarılan bölgelerde yeniden kurulması harekâtlarında kritik roller üstlenmiş Gosplan şube müdürlükleri, planlama faaliyetlerinin Sovyet-Parti eşgüdümü içerisinde başarılı bir şekilde yürütülmesi konusunda önemli bir deneyim bırakmıştır (Volodarskii, 1965: 84).

Sovyet örgütlenmesinde danışma işlevi en üst kademedeki en alt kademe kadar düzenlenmiştir. Bakanların üst düzey bakanlık görevlilerinden oluşan küçük bir danışma organı vardır ve organ bakanın görüşlerine katılmadığı zaman Bakanlar Kurulu'na itiraz edebilmektedir. Ayrıca birçok bakanlığa bağlı, neredeyse yarısı ilgili alandaki işletmelerin yöneticilerinden oluşan 40 ila 70 kişilik bir danışma meclisi bulunmaktadır. Bu Meclisler merkez ile yerel arasında deneyim aktarımı ve diyalog kurulmasını sağlarlar (Fainsod, 1949: 688). Öte yandan Parti üyesi olmayan on binlerce Sovyet yurttaşı Sovyet örgütlenmesinin her kademesinde görev almakta ve birçoğu halk yargıcı olarak yetkilendirilmektedir. Milyonlarca sendika, kolektif çiftlik

ve komün faaliyetlerine aktif olarak katılmaktadır. Buralarda yönetimdeki aksaklıklara ve bürokratikleşmeye ilişkin kitlesel eleştiri teşvik edilmekte ve yapıcı eleştirilerle yönetimin iyileştirilmesine vurgu yapılmaktadır (Fainsod, 1949: 708). Fakat bütün bu alanlarda Partinin öncülüğü bakidir. Parti öncülüğü ise, her Sovyet kademesine denk gelen Parti örgütünün dışarıdan ve dolaylı bir şekilde değil, bizzat parti kadrolarının katılımı ile bu kurulları daha verimli işler hale getirmesi, Parti üyesi olsun veya olmasından yöneticilere yardımcı olmasıyla gerçekleştirilmektedir.

Planlama ise Gosplan merkezinde yürütülen ancak tüm toplumsal mal ve hizmet üretim birimlerini bağlayan bir idari süreç olarak işletilmektedir. Planlamaya bağlı sanayi işletmeler merkeziyetçi olmakla birlikte ikili bir bağımlılık içerisindedir. Bir yandan başında Halk Komiserliği'nin bulunduğu Sovyet sanayi örgütlenmesi, diğer yandan başında Gosplan'ın bulunduğu ekonomik planlama örgütlenmesi. Parti-Sovyet ilişkilerindeki gibi Sovyet-devlet ilişkilerinde de hem dikey hem de yatay sorumluluklar hiyerarşik değil kendi içinde bir eşgüdüm içerisinde işletilir (Schwarz, 1945: 266).

Gosplan cumhuriyetler düzeyinde bir örgütlenmedir. Parti Merkez Komitesi ve Sovyet Halk Komiserlerinin belirlediği çerçevede Gosplan plan taslağını hazırlar ve çeşitli Sovyet örgütlerine danışarak uygulanabilirliğini değerlendirir. Plan'ın Halk Komiserliği'nde onaylanmasından sonra cumhuriyetlerin ve bakanlıkların planlama komisyonları plan hedeflerini ayrıntılandırır (Fainsod, 1949: 696).

Burada dikkat çekici olan, planın Parti değil seçilmişler tarafından onaylanması ve uygulanmasıdır. Benzer bir ağırlık devlet örgütlenmesi ile Sovyet örgütlenmesi arasındaki ilişkide de geçerlidir: Her ölçekteki devlet organları hem aynı düzeyde seçilmiş Sovyet yürütme organına hem de kendi üstlerine karşı sorumludur. Bu ikili denetimde bir uyumsuzluk halinde üst Sovyet organına uyumsuzluğu çözüme yetkisi verilmiştir (Fainsod, 1949: 690).

Parti kendi içerisinde demokratik merkeziyetçi bir yapı iken, devlet örgütlenmesi üzerindeki tasarrufu Parti içi yetki düzeyinin aynen devlet üzerinde de uygulanması şeklinde değil, yürütme işlevlerinde yardımcı olma, inisiyatif kazandırma ve örgütlenme şeklindedir. 1930'ların başlarında işçiler içerisinde yaygın olarak örgütlenen Bolşevik Parti'nin, 1939'dan itibaren teknisyenler ve mühendisler içerisinde örgütlenmesi bu sürecin bir sonucuydu. Stalin'in partinin elini ekonomik örgütlenmeden çekmesi ile kastettiği tam da budur: Partililerin ekonomik yönetim pozisyonlarını doldurması karşısında, yetiştirilen teknik kadroları idari önlemlerle yönetmek değil, onlara siyasi inisiyatif vererek partinin siyasi cephesine kazandırmak ve üretim araçlarının toplumsallaşmasının önünü açmak. Anayasa tartışmalarında parti dışı toplumsal örgütlenmelerin partililere "rakip" Sovyet yönetici adayları çıkarmaları

argümanı da, toplumsal örgütlenmelere siyasi işlevler biçmek suretiyle devletin insanları yönettiği bir yapıdan insanların şeyleri yönettiği bir yapıya doğru dönüşüm gayesinin bir yansımasıdır.

1960'larda 1930'ların bu çizgisi bir düzeyde sürdürülmüştür. Örneğin savaş yıllarında kurulan ve büyük yetkileri olan Devlet Denetleme Komitesi, 1965'te Halk Denetleme Komitesi olarak yeniden örgütlenmiş ve Parti üyeleri dışından, gönüllü katılıma açık bir yapı haline getirilmiştir. Ancak Parti'yi ekonomiyi yönlendirir olmaktan çıkarma ilkesi, halk örgütlenmelerinin, Liberman ve Kosigin reformlarıyla liberalleştirilen ekonomi doğrultusunda roller üstlenmelerine neden olmuştur. Bunun sonucunda yatay ve dikey bağlar yeni bir düzlemde tarif edilmektedir: Dikey olarak Partiyle olan bağ gevşemekte, öte yandan işletme özerkliğinin genişlemesi sonucunda yatay olarak toplumsal ilişkileri belirleyen bağ piyasa etkisini güçlendirmektedir (Adam, 1989: 31).

Bu dönemin reformcuları, sürecin kapitalizme gideceği iddialarına şiddetle karşı çıkmaktadırlar. Devlet yöneticiliğinin toplumsallaştırılmasına karşılık, üretici güçlerin entegrasyonunu ikame eden işletme özerkliğinin de bir "toplumsallaşma" olduğu varsayılmaktadır. Açıklaması ise şudur: Sosyalizmin ekonomik uyarıcıları, "işletmelerin özerkleştirilmesinde kendisini gösteren demokratikleşme" ve "merkezi planlamanın yönlendiriciliği" olmadan uygulanamaz (Smolianskii, 1965: 46). Partinin öncülük rolü de bu çerçevede belirlenmektedir. Nitekim 1976 yılında 25. Parti Kongresi'nde Brejnev de parti kadrolarının teknik yenileşme, tasarruf gibi ekonomik rollerine siyasi ve eğitsel rollerinden öncelikli önem atfetmiştir (Adams, 1978: 467).

Kısacası, Parti-Devlet-Sovyet ilişkilerindeki demokratikleştirici yönelim, ekonomik alandaki piyasa göstergeleri lehine ademi merkezileşme karşısında zafiyete uğramıştır.

Sonuç

Sosyalizmde yönetim sorunu, reel politik yanlar barındırmakla birlikte yönetsel olarak tanımlanmalıdır. Marksizm'e göre sınıflar mücadelesinin gelişiminde bağlı olarak yönetim ile siyaset arasındaki diyalektik bir ilişki vardır. Marksizm'in yapısalcı yorumu sosyalizme geçişte gelişkin yönetsel mekanizmaların siyasal ilerlemeyi kendiliğinden sağlayacağını varsaymaktadır. Oysa sosyalizme geçiş sürecinde sınıflar mücadelesi sürececek, siyasi iktidarın toplumsallaşma sürecine bağlı olarak sınıfsız topluma doğru ilerlenecektir. Marksizm'in bu tarihselci yaklaşımını geliştiren Lenin ekonomik ve yönetsel örgütlenmenin toplumsallaşmanın siyasi öncülüğe bağlı olduğunu saptamaktadır.

Sovyetler Birliği, “Sovyet” örgütlenmesi aracılığıyla yönetimin toplumsallaştırılması ve planlama yoluyla üretim araçlarının toplumsallaştırılması konusunda önemli bir deneyim bırakmıştır. Bu iki deneyim sosyalizmde yönetim sorunu çözümlenmesinin tarihsel müktesebatına kaydedilmiştir. Sovyet deneyiminde dünya kapitalizmine siyaseten meydan okuyan 1930'lar ile dünya kapitalizmiyle barış içinde bir arada yaşama politikasının izlendiği 1960'lar tarihsel bağlamları bakımından sosyalizmde yönetim sorununun farklı reel politikalarla değerlendirildiğini gösterir.

Reel politika farklılığı, siyaset-yönetim ilişkilerinde 1930'lar ile 1960'lar arasında bir yaklaşım farkına tekabül etmektedir. Sınıfsız toplum hedefi ilkinde yönetsel mekanizmaları içerip aşan işçi sınıfının siyasal önderliğine, ikincisinde yönetsel mekanizmaların reformuna dayandırılmaktadır. Deneyim göstermektedir ki öznel olarak sınıfsız toplum hedefinin yön vermediği düzenlemeler sosyalizmi nesnel olarak piyasacılığa ve liberalizme açmıştır.

Kaynakça

- Abele, Marc (2012), *Devletin Antropolojisi* (Ankara: Dipnot Yayınları) (Çev. Nazlı Ökten).
- Adam, Jan ve Sabine Bacouël-Jentjens (1989), *Economic Reforms in the Soviet Union and Eastern Europe since the 1960s* (New York: Palgrave Macmillan).
- Adams, Jan S. (1978), “Institutional Change in the 1970s: The Case of the USSR People's Control Committee”, *Slavic Review*, 37 (3): 457-472.
- Bettelheim, Charles (1973), *Sosyalist Ekonomiye Geçiş Sorunları* (Ankara: Bilgi Yayınevi) (Çev. Kenan Somer).
- Birdal, Alper (2006), “İki Sosyalist Kuruluş Deneyiminin Sürekliliği: Stahanov'dan Che'ye Yeni İnsanı Yaratma Mücadelesi”, *Gelenek*, 92: 51-73.
- Carlo, Antonio (1985), *Sovyetler Birliği'nin Sosyo-Ekonomik Karakteri* (İstanbul: Kaynak Yayınları) (Çev. Emre Adıgüzel).
- Carr, Edward H. (2002), *Sovyet Rusya Tarihi: Bolşevik Devrimi 2* (İstanbul: Metis Yayınları) (Çev. Orhan Suda).
- Churchward, Lloyd Gordon (1961), “Contemporary Soviet Theory of the Soviet State”, *Soviet Studies*, 12 (4): 404-419.
- Eroğul, Cem (2002), *Devlet Nedir?* (Ankara: İmge Yayınevi).
- Fainsod, Merle (1949), “Recent Developments in Soviet Public Administration”, *The Journal of Politics*, 11 (4): 679-714.
- Fişek, Kurthan (1970a), *100 Soruda Sosyalist Devlet* (Ankara: Gerçek Yayınevi).
- Fişek, Kurthan (1970b), “On Bureaucracy”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 25 (2): 57-99.

- Fişek, Kurthan (2016), "Yönetimde Özendirme ve Liberman Tartışması", Aydın, Recep ve Levent Demirelli (Der.), *Das Yönetim* (Ankara: NotaBene Yayınları): 181-196.
- Furr, Grover (2005), *Stalin and The Struggle for Democratic Reform*, <http://clogic.eserver.org/2005/furr.html> (15.02.2016).
- Guevara, Ernesto Che (1991), *Ekonomik Yazılar* (İstanbul: Yar Yayınları) (Çev. Nadiye R. Çobanoğlu).
- Kozlov, Denis ve Eleonory Gilburd (2013), *Soviet Society and Culture During the 1950s and 1960s: The Thaw* (Toronto: University of Toronto Press).
- Küçük, Yalçın (1975), *Endüstrileşme Sürecinin Temel Sorunları: Sovyet Deneyimi 1925-1940* (İstanbul: Bilim Yayınları).
- Lange, Oskar (1956), *On the Economic Theory of Socialism* (Mineapolis: The University of Minnesota Press).
- Lenin, Vladimir İlyiç (1993), *Nisan Tezleri* (Ankara: Sol Yayınları) (Çev. Muzaffer Erdost).
- Lenin, Vladimir İlyiç (1994), *Devlet ve İhtilâl* (Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları) (Çev. Kenan Somer).
- Liberman, Evsei G. (1966a), "Cost Accounting and Material Encouragement of Industrial Personnel", Sharpe, Myron E. (Der), *The Liberman Discussion* (New York: International Arts & Sciences Press): 3-19.
- Liberman, Evsei G. (1966b), "Planning Industrial Production and Material Stimuli for its Development", Sharpe, Myron E. (Der), *The Liberman Discussion* (New York: International Arts & Sciences Press): 20-45.
- Malinin, Viktor A. (1979), *Marksçı Leninci Felsefenin Temelleri -I- Diyalektik Maddecilik* (İstanbul: Konuk Yayınları) (Çev. Veysel Atayman).
- Marx, Karl ve Friedrich Engels (1976), *Alman İdeolojisi- Feuerbach* (Ankara: Sol Yayınları) (Çev. Sevim Belli).
- Marx, Karl ve Friedrich Engels (2002), *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi* (Ankara: Sol Yayınları) (Çev. Barışta Erdost).
- Marx, Karl ve Friedrich Engels (2015), *Komünist Manifesto* (İstanbul: Yazılama Yayınevi) (Çev. Doğan Görsev).
- Marx, Karl (1990), *Louis Bonapart'ın 18 Brumaire'i* (Ankara: Sol Yayınları) (Çev. Sevim Belli).
- Miller, Robert (1971), "The New Science of Administration in the USSR", *Administrative Science Quarterly*, 16 (3): 247-257.
- Öztürk, Özgür (2015), "Piyasa Ekonomisinin Sonuna Doğru", *İktisat, Nail Satılğan'ı Hatırlamak - Marksizm, Kriz ve Gelecek*, 529: 45-57.
- Schott, Rüdiger (1973), *Marxism, Communist and Western Society*, Cilt 7 (New York: Herderard Gerder).
- Schwarz, Solomon M. (1945), "The Industrial Enterprise in Russia", *Harvard Business Review*, Spring Issue, 23 (3): 265-276.
- Smolianskii, Vladimir (1965), "Soviet Planning and the 'Synthesis' Theorists", *Problems in Economics*, 8 (8): 43-48.
- Tablada, Carlos (1996), *Che'de Sosyalist Bilinç ve Geçiş Dönemi Ekonomisi* (İstanbul: Çözüm Yayıncılık) (Çev. Çözüm Yayıncılık).
- Volodarskii, Lev (1971), "Gosplan Commissioners", *Problems in Economics* (1): 79-90.

Weber, Max (2006), *Bürokrasi ve Otorite* (Ankara: Adres Yayınları) (Çev. Bahadır Akın).

1918 Sovyet Anayasası, [https://en.wikisource.org/wiki/1918_Constitution_\(Fundamental_Law\)_of_the_RSFSR](https://en.wikisource.org/wiki/1918_Constitution_(Fundamental_Law)_of_the_RSFSR) (15.02.2016).

1924 Sovyet Anayasası, [https://faculty.unlv.edu/pwerth/Const-USSR-1924\(abridge\).pdf](https://faculty.unlv.edu/pwerth/Const-USSR-1924(abridge).pdf) (15.02.2016).

1936 Sovyet Anayasası, <https://www.marxists.org/reference/archive/stalin/works/1936/12/05.htm>, (15.02.2016).